

УДК 330.341.1: 664

ББК 65.30+ 65.9 (4 Укр)-55

Крисанов Д. Ф.

**ІННОВАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПЕРЕРОБНО-ХАРЧОВИХ ПІДПРИЄМСТВ:
ПРОБЛЕМИ, ВИКЛИКИ ТА ЇХ ПОДОЛАННЯ***

Державна установа “Інститут економіки та
прогнозування НАН України”,
01011, м. Київ, вул. Панаса Мирного, 26,
тел.: 0442808128,
e-mail: d_krysanov@ukr.net

Анотація. У статті проаналізовано тенденції та результативність інноваційної діяльності підприємств харчової промисловості за останні роки. Розкрито основні причини, що гальмують її розвиток, виокремлено напрями модернізації господарюючих суб’єктів, обґрунтовано механізми й інструменти, залучення яких дозволить активізувати інноваційну діяльність підприємств, перевести її на новий рівень, забезпечити нарощування випуску інноваційної харчової продукції.

Ключові слова: промисловість, інноваційна діяльність, проблеми, виклики, модернізація потенціалу підприємств.

Annotation. The paper analyzes the trends and the impact of innovation of the food industry in recent years. The basic reasons that hinder its development, determines the direction of modernization of businesses, grounded mechanisms and tools which will increase involvement innovativeness, transfer it to a new level, to ensure the growth of innovative food products.

Key words: industry, innovation, problems, challenges, modernization potential businesses.

Вступ. Наприкінці минулого століття держава проголосила курс на активне проведення інноваційної політики, забезпечення формування сучасної законодавчо-нормативної бази, розроблення механізмів та інструментів підтримки інноваційної діяльності суб’єктів господарювання, що спонукатимуть їх до проведення інноваційно-технологічної модернізації виробничого потенціалу та нарощування випуску якісної й безпечної продукції тощо. Це забезпечило б вихід національної економіки на новий рівень функціонування, підвищення конкурентоспроможності підприємств і продукції, зміцнення експортного потенціалу України. Наприкінці 1990-х років держава започаткувала розроблення законодавчо-нормативної бази з питань переходу економіки на інноваційну модель розвитку й сьогодні, за оцінками експертів, вона налічує 14 законодавчих актів, близько півсотні постанов уряду та більше сотні різнопланових відомчих актів. Однак, як переконливо довела практика, чинна законодавчо-нормативна база переважно відображає загальні підходи до регулювання інноваційних процесів, тобто значною мірою має декларативний характер, і недостатньо підкріплена відповідними урядовими постановами, а головне – навіть чинність тих законодавчих положень, які належать до стимулювання інноваційної діяльності, щорічно, при прийнятті державного бюджету, відміняється. Унаслідок цього суб’єкти господарювання, що вирішили проводити інноваційну діяльність, практично залишаються сам на сам перед проблемами, що виникають на цьому шляху, і це значною мірою спричиняє гальмування та згасання інноваційних процесів.

*Дослідження виконано за підтримки НАН України в рамках відомчої НДР “Агропродовольчий розвиток України в контексті забезпечення продовольчої безпеки” (0111U001318).

Дослідженню проблем формування й практичної реалізації інноваційної політики в Україні присвячено доволі багато наукових досліджень, опубліковано велику низку монографій та аналітичних статей. Серед найвідоміших у цій царині дослідників необхідно назвати В.Гейця, Ю.Бажала, І.Одотюка, В.Осецького, Л.Федулову, Л.Шинкарук та ін. [1–5]. У наукових публікаціях проаналізовано нинішній стан економічної теорії інновацій, обґрунтовано їх пріоритетну роль у забезпеченні прискореного розвитку національної економіки та розроблено класифікацію за різними ознаками, сформульовано концептуальні засади інноваційної політики держави на сучасному етапі, окреслено основні напрями формування національної інноваційної системи, а також розкрито інструменти активізації інноваційної діяльності на перспективу. Але, як свідчить практика, унаслідок охоплення України глобалізаційними процесами, активного входження іноземних інвесторів у вітчизняну економіку, виникнення та поширення “асиметричних шоків”, зумовлених різношвидкісними тенденціями розвитку підприємств з вітчизняним та іноземним капіталом, виникла гостра потреба в ґрунтовній науковій інтерпретації різнопланових і навіть суперечливих зрушень і критичному переосмисленні існуючих поглядів на розвиток інноваційної діяльності з тим, щоб забезпечити формування цілісної теорії розвитку інноваційної діяльності в умовах поглиблення ринкових відносин та ефективної реалізації її головних засад на практиці.

Особливо значну цікавість викликає ситуація з виробництвом інноваційної харчової продукції, станом основних засобів виробництва та їх оновленням із залученням процесових інновацій. Указана продукція виступає результируючим показником ефективності інноваційної діяльності, а її обсяги та частка у відправлених споживачам товарах виступає об’єктивним індикатором просування вітчизняної харчової промисловості по інноваційному шляху розвитку.

Постановка завдання. Проаналізувати тенденції інноваційної діяльності в харчовій промисловості за останні роки та розкрити структуру й динаміку випуску інноваційної продукції. Узагальнити й систематизувати проблеми, причини й неузгодженості, що гальмують інноваційну діяльність, а також виокремити напрями, обґрунтувати принципи, розробити механізми й інструменти, включення та залучення яких сприятиме прискоренню інноваційно-технологічної модернізації потенціалу переробно-харчових підприємств, і на цій основі нарощуванню випуску харчової продукції з інноваційними характеристиками.

Результати. Необхідно зазначити, що вихід харчової промисловості, як і всієї національної економіки, з глибокої кризи розпочався наприкінці 1990-х років і практично збігся з переходом національної статистики на міжнародні стандарти обліку та порівняння. Зокрема, з 2000-го року звітність підприємств консолідується не за галузевою ознакою, а згідно з класифікацією за видами економічної діяльності (тобто КВЕД), а харчова й переробна промисловість стала йменуватися так: підсекція DA “Харчова і тютюнова промисловість”, а останнім часом “Промисловість по виробництву харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів”. Водночас звітність стосовно інноваційної діяльності отримується на основі проведення державного статистичного спостереження №1-інновація “Обстеження інноваційної діяльності промислового підприємства”. З 2000 р. Інструкція із заповнення й форми зазначеного спостереження тричі корегувались і останній варіант було затверджено у 2007 р. [6]. У зв’язку із цим, частина звітних даних підприємств за різні роки не корелює між собою і тому за одними показниками ситуацію доречно відстежувати, починаючи з 2000 р., а за іншими – лише з 2007 р.

Аналіз статистичної звітності підприємств харчової й тютюнової промисловості дозволяє зробити висновок про те, що за низкою показників чи в не найгіршій ситуації вона була у 2006 р. Зокрема, займалися інноваційною діяльністю серед обстежених підприємств лише 9,4% (у 2002 р. – 20,9%), а кількісно, відповідно, 243 і 543 од.; від-

вантажували інноваційну продукцію 7,6% (у 2002 р. – 17,3%), відповідно, 198 і 461 од.; частка інноваційної продукції в усьому обсязі відвантажених споживачам товарів становила 5,5% (у 2002 р. – 12,9%). Низка показників, які опосередковують і розкривають масштаби інвестування інноваційної діяльності й головні напрями її реалізації, а саме: частка підприємств, що придбали інноваційні засоби виробництва, становила у 2006 р. лише 4,4% (у 2002 р. – 7,7%) від загальної кількості обстежених (2,6 тис. суб'єктів господарювання), а їх кількість, відповідно, 114 і 213 од.; частка витрат на придбання зазначених основних засобів у всьому обсязі інвестицій у харчову й тютюнову промисловість становила 5,8% (відповідно 18,2%). Відмітимо, що витрати на інноваційну діяльність акумулюються за всіма напрямками за звітний період і, як правило, включають затрати, що давали віддачу вже в поточному році, і стартові витрати на впровадження інновацій у майбутньому періоді. Ось чому відсутня чітка кореляція між витратами й результатами, зокрема, у 2002 р. на 1 грн витрат на інноваційну діяльність було отримано 4,16 грн інноваційної продукції, а у 2006 р. – 4,63 грн. Хоча витрати 2006 р. становили 84% від витрат 2002 р., а продукція, відповідно, 94%.

Інноваційна діяльність промислових підприємств за 2007 р. обстежувалася за вдосконаленою, порівняно з 2004 р., формою №1-інновація [6], що дозволяє детальніше проаналізувати напрями, тенденції, масштаби впровадження технологічних інновацій, а також її результативність за останні п'ять років. У табл. 1 наведені статистичні та розрахункові дані, які розкривають результативність інноваційної діяльності переробно-харчових підприємств за останні п'ять років. Загальний висновок полягає в тому, що з урахуванням певних зрушень у кількості підприємств, що займалися інноваційною діяльністю, доволі чітко простежується тенденція згортання її результативності, а саме:

- динамічний приріст обсягів реалізованої промислової продукції в півтора раза перевищував значно нижчий приріст інноваційної продукції (відповідно 191,5 і 121,5%), що мало своїм наслідком зниження її частки на 2 в. п. (з 5,3 до 3,3%);
- помітно знижувалися обсяги (83,7%) і зменшувалася частка інноваційної продукції, що є новою для ринку (на 1,2 в. п. – до 0,9%), а також практично в півтора раза скоротилася кількість підприємств, які її випускали (до 44 од.);
- не існує достатніх підстав сприймати за нарощування результативності збільшення обсягів випуску інноваційної продукції, що є новою для підприємства (майже в півтора раза, хоч її частка зменшилася на 0,8 в. п. – до 2,4%). Це пояснюється тим, що ступінь її інноваційності практично повністю корелює з інноваційно-технологічним рівнем конкретного підприємства [7, с.44–45]. Практика свідчить, що навіть на технологічно відсталих потужностях можна впровадити у виробництво так звані інноваційні вироби, які перевищуватимуть досягнутий підприємством рівень, але будуть на ринку продовольчих товарів фактично “продукцією вчорашнього дня”.

Зважаючи на загальну тенденцію згортання інноваційної діяльності та зниження рівня інноваційності випущеної продукції, було б доцільно виявити головні причини таких зрушень і на цій базі запропонувати програму її подолання. Існуюча ситуація є наслідком впливу зрушень у таких основних складових: технологічність виробництва, витрати на проведення інноваційної діяльності, упровадження процесових і продуктових інновацій. Наведені в табл. 2 дані свідчать про те, що загалом у харчовій промисловості за основним та універсальним показниками технологічності виробництва, тобто коефіцієнтом зношеності головних засобів, спостерігається тривалий застій – показник зносу основного капіталу перевищує 45%. Зрозуміло, що частина суб'єктів господарювання проводить активне відтворення головних засобів на інноваційній основі, але їх занадто мало – фактично лише кожне 10–15 підприємство серед обстежених господарюючих суб'єктів.

Таблиця 1

Динаміка й структура інноваційної продукції харчової промисловості та кількість підприємств, що її реалізували*

Найменування показників	Одиниця виміру	Роки					2011 р. до 2007 р. = % (в. п.)
		2007	2008	2009	2010	2011	
1. Кількість підприємств, що реалізували інноваційну продукцію	одиниць	247	226	245	239	268	108,5
з них:							
- нову для ринку	одиниць	65	58	47	42	44	67,7
• частка від усієї кількості підприємств, що реалізували інноваційну продукцію	%	26,3	25,7	19,2	17,5	16,4	-9,9
- нову для підприємства	одиниць	198	196	221	220	242	122,2
• частка від усієї кількості підприємств, що реалізували інноваційну продукцію	%	80,2	86,7	90,2	92,0	90,3	+10,1
2. Обсяг реалізованої промислової продукції (робіт, послуг), усього	тис. грн	85 962 750,7	110 417 462,9	124 254 162,3	147 478 319,8	164 655 223,0	191,5
3. Обсяг реалізованої інноваційної продукції, що є новою для ринку	тис. грн	1 786 330,8	1 895 998,4	1 061 990,7	866 038,2	1 495 133,5	83,7
• частка від обсягу реалізованої промислової продукції	%	2,1	1,7	0,9	0,6	0,9	-1,2
4. Обсяг реалізованої інноваційної продукції, що є новою для підприємства	тис. грн	2 729 589,0	2 640 330,5	3 849 506,6	3 794 813,8	3 990 162,6	146,2
• частка від обсягу реалізованої промислової продукції	%	3,2	2,4	3,1	2,6	2,4	-0,8
5. Увесь обсяг реалізованої інноваційної продукції (3+4)	тис. грн	4 515 919,8	4 536 328,9	4 911 497,3	4 660 852,0	5 485 296,1	121,5
• частка від обсягу реалізованої промислової продукції	%	5,3	4,1	4,0	3,2	3,3	-2,0
Довідково:							
А. Кількість обстежених підприємств.	одиниць	2 594	2 594	2 594	2457	2 383	91,9
Б. Частка підприємств, які реалізували інноваційну продукцію (нову для ринку/нову для підприємства).	%	2,5/7,6	2,2/7,6	1,8/8,5	1,7/9,0	1,8/10,1	-0,7/2,5
В. Частка “нової для ринку” інноваційної продукції в усьому її обсязі.	%	39,6	41,9	21,4	19,2	27,3	-12,3

* Складено й розраховано за матеріалами статистичної звітності підприємств харчової промисловості за відповідні роки.

Таблиця 2

Динаміка фінансування й структура витрат підприємств харчової промисловості за напрямками проведення інноваційної діяльності*

№ п/п	Показники	Одиниця виміру	Роки					2011 р. до 2007 р. = %, в. п.
			2007	2008	2009	2010	2011	
1.	Витрати на інноваційну діяльність	тис. грн	1 729 336,7	1 374 148,8	1 014 972,8	608 852,4	933 060,2	53,8
2.	Кількість підприємств, що займалися інноваційною діяльністю	одиниць	343	309	336	352	384	112,0
2.1.	Частка серед обстежених підприємств	%	13,2	12,0	13,0	14,3	16,1	+2,9
3.	Витрати на одне підприємство у тому числі на:	тис. грн	5 041,8	4 447,1	3 020,8	1 729,7	2 429,8	48,2
3.1.	Внутрішні науково-дослідні розробки	тис. грн	24 926,7	25 879,8	2 423,0	3 363,6	22 991,2	88,8
	- кількість підприємств	одиниць	22	19	15	16	19	86,4
	- витрати на одне підприємство	тис. грн	1 133,0	1 362,1	161,5	2 102,2	1 210,0	106,8
3.2.	Придбання науково-дослідних розробок	тис. грн	5 393,0	5 101,4	31 832,7	4 985,0	4 110,3	76,2
	- кількість підприємств	одиниць	16	14	19	10	13	81,3
	- витрати на одне підприємство	тис. грн	337,0	364,4	1 675,4	498,5	316,1	93,8
3.3.	Придбання машин, обладнання та програмних засобів	тис. грн	1 504 042,2	1 231 092,7	888 493,7	509 116,2	784 078,8	52,1
	- кількість підприємств	одиниць	208	168	191	204	245	117,8
	- витрати на одне підприємство	тис. грн	7 231,1	7 327,9	4 651,8	2 495,7	3 200,3	44,2
3.4.	Придбання інших зовнішніх знань	тис. грн	10 700,4	12 091,2	12 858,0	15 187,7	1 638,3	15,3
	- кількість підприємств	одиниць	23	19	21	18	16	69,6
	- витрати на одне підприємство	тис. грн	465,2	636,4	612,3	843,8	102,4	22,0
3.5.	Інші затрати	тис. грн	184 274,4	99 983,7	79 365,4	76 199,9	120 241,6	65,3
	- кількість підприємств	одиниць	73	41	42	42	47	64,4
	- витрати на одне підприємство	тис. грн	2 524,3	2 438,6	1 889,6	1 814,3	2 558,3	101,3
3.6.	Кількість підприємств, що займалися навчанням і підготовкою персоналу	одиниць	н/д	н/д	53	43	63	118,9
3.7.	Кількість підприємств, що займалися ринковим запровадженням інновацій	одиниць	н/д	н/д	22	21	30	136,4
Довідково:								
А	Інвестиції в основний капітал у поточних цінах	млн грн	11 829,8	13 130,5	10 457,6	8 297,0	12 144,4	102,6
Б	Частка витрат на інноваційні засоби виробництва (рядок 3.3 : рядок А) у капітальних вкладеннях	%	12,7	9,4	8,5	6,1	6,5	-6,2
В	Вартість основних засобів	млн грн	62 595,6	73 536,4	82 945,9	91 985,4	н/д	147,0
Г	Зношеність основних засобів	%	45,6	44,8	44,0	45,7	н/д	-6,2

* Складено й розраховано за даними Державної служби статистики України за відповідні роки.

Водночас необхідно звернути увагу на те, що за вказаний період помітних змін в обсягах інвестування в основний капітал практично не відбулося, однак витрати на придбання інноваційних засобів виробництва зменшилися вдвічі, а на одне підприємство, яке займалося їх оновленням, скоротилися із 7,2 млн до 3,2 млн грн. Отже, з кожним роком реальний вклад у відтворення головних засобів на інноваційній основі зменшувався, а до того ж згадана тенденція підсилювалася згортанням масштабів придбання нових технологій в Україні та за кордоном (табл. 3): загалом практично на третину (із 113 до 76 од.), причому, переважно, за рахунок скорочення придбання технологічного устаткування (на 27 од. із загального обсягу зменшення на 37 од.).

Більш диференційована характеристика інноваційної діяльності розкрита в табл. 4. Наведені в ній статистичні дані свідчать про те, що найгіршими за вказаними напрямками та відповідними кількісними показниками були 2005, 2006 та 2007 роки. У зазначеному періоді було придбано найменшу кількість нових технологій (45 од.), помітно менше впроваджено нових технологічних процесів (71 од.) та освоєно значно менше нових видів інноваційної продукції (406 од., у т. ч. 403 од. – продукти з інноваційними характеристиками). На другий-третій рік після проходження найнижчої точки спостерігається певне або ж дво- чи трикратне нарощування кількісних параметрів, які згодом знову знижувалися. На нашу думку, це свідчить про те, що підприємства включаються в інноваційну діяльність спорадично – від випадку до випадку – унаслідок того, що значна частина потужностей вимагає не впровадження окремих новацій на застарілій технологічній базі, а її повної заміни або ж інноваційно-технологічної модернізації хоча б основних цехів і виробничих дільниць. Важливим аргументом на підкріплення цього висновку буде слугувати той факт, що, починаючи з другої половини 2000-х років, коли почали проводити перевірку продовольчих товарів у торговельній мережі, було виявлено, що від 20 до 60% різних видів харчової продукції не відповідали вимогам нормативних документів і їх знімали з реалізації. Це – з одного боку. А з іншого, – за 2009–2011 рр. у виробництво надійшло майже 1,8 (у гірші періоди – 1,3) тис. найменувань нової продукції з інноваційними характеристиками, що становило лише 6–9% від загального асортименту харчових виробів. Беручи до уваги, що через три роки після впровадження у виробництво інноваційних виробів вони втрачають статус продуктової інновації, необхідно визнати таке: їх щорічне надходження дуже незначне й тісно корелює із часткою (3,2–6,0%) інноваційної продукції. Таким чином, унаслідок впливу різних чинників, включаючи гострий дефіцит процесових і продуктових інновацій, результативність інноваційної діяльності невпинно падає, а отже, істотно покращити ситуацію можна тільки на базі реалізації комплексу заходів кардинального характеру й, у першу чергу, пов'язаних з переходом підприємств на інноваційну модель розвитку.

Потрібно відзначити, що ще наприкінці 1990-х років ця ідея ставилася в основу інноваційної політики держави, однак, у зв'язку з декларативним характером її проведення, ситуація лише погіршилася й вітчизняна економіка, включаючи харчову промисловість, опинилася в нових умовах і постала перед гострими проблемами, які вимагають невідкладного вирішення. На нашу думку, до найгостріших проблем і викликів нинішнього етапу розвитку виправдано віднести:

- необхідність переходу на європейську модель відстеження в торговельній мережі якості й екобезпеки харчової продукції та невідповідності переважної більшості вітчизняних переробно-харчових підприємств до випуску продовольчих товарів відповідно з вимогами європейських і міжнародних нормативних документів;
- хибність нинішньої інноваційної політики держави, яка відзначається багатокторністю, та її входження в суперечність із вимогами сучасного розвитку: виокремлення вузького кола пріоритетних напрямів і програмно-цільовий підхід до їх оперативної реалізації на практиці;

Таблиця 3

Придбання нових технологій (технічних досягнень) в Україні та за її межами за формами придбання*, одиниць

Форми придбання нових технологій (технічних досягнень)	2007 р.				2008 р.				2009 р.				2010 р.				2011 р.				Різниця усього 2011 р. – 2007 р. = одиниць
	Усього	з них:			Усього	з них:			Усього	з них:			Усього	з них:			Усього	з них:			
		в Україні	за межами України:			в Україні	за межами України:			в Україні	за межами України:			в Україні	за межами України:			в Україні	за межами України:		
			країни СНД	інші країни			країни СНД	інші країни			країни СНД	інші країни			країни СНД	інші країни					
Усього	113	76	3	34	134	99	10	25	114	86	8	20	84	75	0	9	76	50	2	24	-37
з них:																					
- права на патенти, ліцензії на використання винаходів, промислових зразків, корисних моделей	14	12	0	2	24	23	0	1	24	24	0	0	1	1	0	0	4	3	0	1	-10
- результати досліджень і розробок	2	2	0	1	14	12	0	1	6	6	0	0	7	7	0	0	2	1	0	1	0
- ноу-хау, угоди на придбання технологій	2	1	0	1	13	12	0	1	17	15	0	2	0	0	0	0	3	3	0	0	+1
- придбання устаткування	87	54	3	30	72	41	10	21	57	32	8	17	60	51	0	9	60	37	2	21	-27
- цілеспрямований прийом на роботу кваліфікованих фахівців	3	3	0	0	8	8	0	0	4	4	0	0	1	1	0	0	2	1	0	1	-1
- інші	5	4	0	1	3	3	0	0	6	5	0	1	15	15	0	0	5	5	0	0	0

* Складено за матеріалами статистичної звітності підприємств харчової промисловості за відповідні роки.

Таблиця 4

Структура основних видів інноваційної діяльності та динаміка участі в ній підприємств харчової промисловості за 2004–2011 рр.*

Показники	Усього	З них:						
		освоювали види інноваційної продукції			упроваджували нові технологічні процеси		придбали нові технології	
		усього	у т. ч.		усього	з них маловідходні, ресурсозбе-рігаючі	усього	з них права на патенти, ліцензії на використання об'єктів промис-лової власності
нові види техніки	матеріали, вироби, продукти							
1. Кількість підприємств, що брали участь в інноваційній діяльності, одиниць: у 2004 р.	227	165	4	161	116	55	31	5
у 2005 р.	156	112	1	111	69	30	22	7
у 2006 р.	219	77	1	76	79	35	45	2
у 2007 р.	247	113	2	111	116	58	70	11
у 2008 р.	261	138	1	137	104	47	58	9
у 2009 р.	284	149	3	146	124	33	47	5
у 2010 р.	296	136	5	131	115	32	34	1
у 2011 р.	313	182	10	172	146	45	40	2
2011 р.:2004 р. = %	137,9	110,3	у 2,5 р. б.	106,8	125,9	81,8	129,0	40,0
2. Кількість освоєних видів продукції, упроваджених процесів, придбаних технологій, одиниць: у 2004 р.	x	882	5	877	192	92	58	15
у 2005 р.	x	581	1	580	129	71	45	15
у 2006 р.	x	468	8	460	79	35	76	4
у 2007 р.	x	406**	3	403	209	82	113	14
у 2008 р.	x	457**	2	455	174	66	134	24
у 2009 р.	x	588**	5	583	181	52	114	24
у 2010 р.	x	487**	14	473	218	65	84	1
у 2011 р.	x	711**	35	676	237	62	76	4
2011 р.:2004 р. = %	x	80,6	у 7 р. б.	77,1	123,4	67,4	131,0	26,7

*Складено й розраховано за матеріалами статистичної звітності підприємств харчової промисловості України за 2004–2011 рр.

** У 2007 р. із загальної кількості 406 видів інноваційної продукції, які освоювали підприємства, новими для ринку були 89 од. (20,9%), а новими для підприємства – 321 од. (79,1). У 2008 р., відповідно, 457 од., 98 од. (21,4%) і 359 од. (78,6%), у 2009 р. – 588 од., 104 од. (17,6%) і 484 од. (82,4%), у 2010 р. – 487 од., 71 од. (14,5%) і 416 од. (85,5%), у 2011 р. – 711 од., 77 од. (10,8%) і 634 од. (89,2%).

- відсутність інституціональної бази й ефективних механізмів державно-приватного партнерства в агропродовольчому комплексі, що гальмує впровадження сучасних форм інтеграції агровиробників, переробників, торговельних та інших організацій, зокрема, кластерів, холдингів, стратегічних альянсів і неоальянсів [8, с.68–80];
- відсутність сучасної нормативної бази й організаційно-економічних механізмів, за допомогою яких повинні забезпечуватися відносно рівні економічні умови для всіх учасників агропродовольчого ланцюга як важливої передумови його стабільного функціонування та розвитку;
- наявність на одному полюсі відносно невеликої кількості підприємств, спроможних на власній інвестиційній основі провести інноваційно-технологічну модернізацію переробних потужностей, а на іншому, – переважної більшості суб'єктів господарювання, для яких реконструкція виробничої бази є непідйомним завданням;
- поглиблення розриву в рівнях технологічності й інноваційності переробно-харчового виробництва між підприємствами з національним та іноземним капіталом;
- дефіцит вітчизняних процесових і продуктових інновацій, спроможних скласти предметну конкуренцію зарубіжним аналогам; відсутність новацій і розробок світового рівня;
- глибокі диспропорції між наявними переробними потужностями та розвитком і ресурсними можливостями сировинної бази майже всіх галузей сільського господарства;
- низька якість аграрної сировини, що надходить на переробку підприємствам харчової промисловості;
- некомплексний характер продукції підприємств продовольчого машинобудування, їх низька мобільність щодо переналаштування на випуск технологічного устаткування на базі інноваційних розробок по всьому продовольчому ланцюгу: від перероблення сировини до випуску готових харчових виробів;
- низький рівень інноваційності продуктових інновацій унаслідок слабкості або відсутності взагалі відповідної науково-лабораторної бази тощо.

Досвід функціонування вітчизняних підприємств у 90-ті роки та після виходу із затьяжної економічної кризи засвідчив, що, незважаючи на певні втрати, спричинені входженням іноземного капіталу в харчову та тютюнову промисловість, ті з них, на які прийшов стратегічний інвестор, були оперативно модернізовані або ж замість них споруджені нові потужності. У результаті підприємства з іноземним капіталом істотно оновили асортимент продовольчих виробів, а при їх виробництві чітко дотримувалися вимоги щодо якості й екобезпеки. При цьому, як правило, проекти модернізації базувалися на використанні передових зарубіжних технологій, техніки й обладнання, передбачали навчання технологічного персоналу та менеджерів, формування власної збутової мережі, а також використання створеної материнськими компаніями системи дистрибуції за кордоном для реалізації виробленої в Україні продукції.

Широке коло викликів, проблем і перешкод на шляху інноваційного розвитку вітчизняної економіки загалом і харчової промисловості зокрема спонукає до розроблення комплексу різнопланових заходів, реалізація яких дозволить істотно просунути на цьому напрямі. На нашу думку, на макро- і мезорівні, тобто в рамках формування національної інноваційної системи [9] і реалізації державної інноваційної політики у відповідних галузях економіки, необхідно буде сформувати інноваційну систему промисловості з виробництва харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів. Для досягнення цієї мети в першу чергу потрібно буде вирішити такі завдання:

- завершити формування відповідної інституціональної бази й нормативно-правового забезпечення розвитку національної інноваційної системи (НІС) з урахуван-

ням особливостей переробно-харчового виробництва, його тісного економіко-технологічного зв'язку із сільським господарством;

- забезпечити прискорений розвиток сфери генерації знань для харчової промисловості, зокрема, науково-дослідних і конструкторських інститутів і лабораторій, діяльність яких спрямована на розроблення процесових і продуктових інновацій та їх упровадження у виробництво;
- прискорити виконання робіт з гармонізації вітчизняних стандартів для АПК з відповідними європейськими та міжнародними нормативними документами, розроблення низки технічних регламентів на виробництво основних харчових продуктів, а також підтримки суб'єктів господарювання, що запланували й розпочинають виводити виробничо-технологічну базу на рівень сучасних вимог;
- сформувати економіко-правовий механізм і створити фонди підтримки товаровиробників, які приступають до реалізації проектів інноваційно-технологічної модернізації переробно-харчового виробництва;
- сформувати сприятливий інвестиційний клімат у країні з метою активізації притоку вітчизняних та іноземних інвестицій у харчову промисловість і сировинні галузі;
- сформувати механізм поєднання інтересів приватного сектору економіки та держави у сфері практичної реалізації інноваційної політики та ін.

Вирішення низки вищезгаданих проблем буде слугувати важливим підґрунтям для активізації інноваційної діяльності, наповнення практичним змістом її основних напрямів і видів економічної діяльності.

Інноваційний розвиток харчової промисловості значною мірою буде залежати від тісної й ефективної взаємодії органів державного управління різних рівнів із суб'єктами господарювання, що представлені переважно приватними підприємствами та корпораціями, а також обсягів інвестиційних ресурсів, які будуть спрямовані на ці потреби. Перехід підприємств на інноваційну модель розвитку пов'язаний із проведенням технологічного переоснащення діючого виробництва та впровадженням нових для ринку продуктових інновацій, спроможних конкурувати з аналогічною продукцією в Україні та за кордоном. Але вирішення цього завдання опосередковується необхідністю розбудови інноваційної інфраструктури, залучення значного обсягу інвестицій, упровадження сучасних технологічних інновацій, оперативної перепідготовки технологічних працівників і менеджерів для роботи в нових умовах. Крім того, зазначені зусилля повинні поєднуватись із підвищенням вимогливості до якості й екобезпеки аграрної сировини, яка надходить на переробку, ефективного функціонування холодно-складського господарства, систем логістики та дистрибуції, активного освоєння нових продовольчих ринків, включаючи закордонні. Кінцева мета, на вирішення якої будуть спрямовуватись зусилля переробно-харчових підприємств, формується таким чином: нарощування випуску якісної та екобезпечної харчової продукції, підвищення її конкурентоспроможності на основі впровадження технологічних інновацій з метою максимального задоволення потреб споживачів і зміцнення експортного потенціалу аграрного сектору економіки.

Висновки. Практично з початку 2000-х років спостерігається тенденція згортання інноваційної діяльності підприємств харчової промисловості за основними напрямками, збіднення її структури та зниження результативності. Гальмування та подолання спадних тенденцій пов'язані з переходом на інноваційну модель розвитку національної економіки, галузей промисловості й сільського господарства та переробно-харчових підприємств. З урахуванням десятирічного застою та регресії фактично склалася нова ситуація, коли надбання планової системи господарювання (науково-дослідні інститути з розроблення нових видів харчової продукції й технологій їх виробництва), за незнач-

ним винятком, припинили своє існування, а розбудова інноваційного потенціалу підприємств практично неможлива без залучення сучасних технологічних інновацій. У зв'язку із цим, велике коло проблем необхідно розв'язати на національному й галузевому рівнях з тим, щоб підприємства могли активізувати зусилля стосовно модернізації виробничої бази та переходу на інноваційну модель розвитку. Отже, надзвичайно широкі розмаїття вихідних умов практично всіх суб'єктів господарювання в поєднанні з різноплановістю завдань, які необхідно буде їм вирішувати, і при наявності постійних перешкод при залученні інвестицій, інших ресурсів та інновацій виступають об'єктивною передумовою під час розроблення індивідуальних схем і програм розбудови інноваційного потенціалу переробно-харчових підприємств і це відкриває широкий простір для реалізації здібностей їх організаторів і виконавців.

1. Геєць В. М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку : монографія / В. М. Геєць ; НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2009. – 863 с.
2. Одолюк І. В. Технологічна структура промисловості України: реалії та перспективи розвитку / І. В. Одолюк ; НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. НАН України. – К., 2009. – 304 с.
3. Технологічний імператив стратегії соціально-економічного розвитку України : монографія / [Л. І. Федулова, Ю. М. Бажал, В. Л. Осецький та ін.] ; за ред. Л. І. Федулової ; НАН України, Ін-т екон. та прогнозув.– К., 2011. – 656 с.
4. Шинкарук Л. В. Нагромадження основного капіталу : теорія, аналіз та тенденції розвитку в Україні : монографія / Л. В. Шинкарук. – К., 2006. – 393 с.
5. Інноваційні трансформації аграрного сектора економіки : монографія / [О. В. Шубравська, Л. В. Молдаван, Б. Й. Пасхавер та ін.] ; за ред. О. В. Шубравської ; НАН України; Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2012. – 426 с.
6. Інструкція щодо заповнення форми державного статистичного спостереження № 1-інновація “Обстеження інноваційної діяльності промислового підприємства”. Затверджена наказом Держкомстату України від 20.08.2007 р. № 306. – К. : ТОВ “Август Трейд”, 2007. – 12 с.
7. Крисанов Д. Пищевая продукция качественная, безопасная и инновационная: проблемы стандартизации, производства и реализации / Д. Крисанов // Економіст. – 2012. – № 3. – С. 42–49.
8. Антофій Н. М. Розвиток виробництва плодоовочевої консервної продукції: проблеми і перспективи : монографія / Н. М. Антофій. – Херсон : Айлант, 2009. – 308 с.
9. Про схвалення Концепції розвитку національної інноваційної системи. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.06.2009 р. № 680-р // Урядовий кур'єр. – 2009. – № 114.

Рецензенти:

Пасхавер Б.Й. – доктор економічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу форм і методів господарювання в агропродовольчому комплексі ДУ “Інституту економіки та прогнозування НАН України”, академік НААН України;

Попова О.Л. – доктор економічних наук, провідний науковий співробітник відділу економіки і політики аграрних перетворень ДУ “Інституту економіки та прогнозування НАН України”.